

Lucian IONEL

Moartea, angoasa și râsul

(Françoise Dastur, *Moartea. Eseu despre finitudine*, Editura Humanitas, București, 2006, 118 p.)

„A arăta că tocmai angoasa morții stă la baza tuturor bucuriilor și a tuturor fericirilor noastre” – astfel este exprimat, în prefață, scopul lucrării *Moartea. Eseu despre finitudine*, prima traducere în limba română din opera lui Françoise Dastur. Autoarea a oferit mediului academic francez lucrări importante, orientate asupra gândirii lui Husserl, Heidegger și Merleau-Ponty. Deși cartea de față a fost inițial destinată unei colecții menite să ofere unui public larg reflecții asupra unor probleme filosofice fundamentale, acest eseu nu doar trece în revistă teme esențiale și perspective consacrate în jurul morții, ci îndrăznește să propună o înțelegere inedită a raportului autentic cu această „pură posibilitate a imposibilității”, așa cum a numit Heidegger moartea. Elementul inedit, dar care poate naște totodată dispute, îl reprezintă, pe de o parte, modul în care autoarea înțelege raportul metafizicii cu moartea, iar pe de altă parte, soluția inedită pe care o oferă în vederea unui raport autentic cu moartea, anume râsul.

Îndreptându-și privirea spre întreaga metafizică de la Platon la Hegel, Dastur critică felul în care aceasta s-a raportat la moarte. Nu doar religia a încercat să învingă moartea apelând la fuga din fața adevărului morții, ci metafizica a căutat permanent să o îmblânzească, să caute un remediu împotriva ei. Pentru Dastur, atât timp cât moartea e privită ca o trecere sau ca o plecare (*decessus*), atât timp cât omul încearcă să depășească,

prin „idealism”, finitudinea și continuitatea, raportul său cu moartea și totodată cu propria existență e unul neautentic. În domeniul religiei, eshatologia a reprezentat desăvârșirea acestei încercări de a o depăși, de a plasa sfârșitul dincolo de ea și de a concepe un sfârșit ce nu întrerupe existența, ci deschide posibilitatea unei vieți eterne pentru cei drepti, *apokastasis panton*. Așadar, creștinismul reprezintă, după Dastur, polul contrar unei asumări autentice a morții. Ce anume însă reproșează metafizicii?

Bănuind că moartea a fost mereu un obiect al spaimei pentru om, autoarea descoperă în filosofie numeroase situații ale relativizării morții, adică ipostaze în care moartea fost considerată ca stăpână doar asupra trupului, în timp ce sufletul era capabil de a atinge experiența eternității. Argumentul folosit e acela că eternitatea nu este decât o producere a temporalității însăși, finitudinea omului proiectând tocmai infinitul. În limbaj kantian, nemurirea e un postulat al unei rațiuni finite. De asemenea, începând cu Descartes, filosofia modernă postulează un ego transcendental care depășește finitudinea individuală. Totodată, a priori-ul kantian al acestui ego este livrat din exterioritate, ceea ce atrage postularea unei transcendențe formale. În acest reflex, pe care și Kant l-a moștenit, Heidegger a văzut reminiscențele tradiției filosofice occidentale. „A se menține de-a lungul disoluției, a depăși moartea,

acesta este programul filosofiei; este vorba de o metafizică a devenirii, care afirmă subzistența subiectului de-a lungul devenirii, și care își găsește astfel, în viață și în moarte, condiția depășirii lor” (p. 57). După Dastur, metafizica a dovedit o incapacitate de principiu în a înfrunta cu adevărat moartea, recunoscând mortalitatea celui ce gândește, dar îmblânzind moartea prin imortalitatea a ceea ce este gândit. În ce măsură este îndreptățită această perspectivă?

Strădania metafizicii nu este aceea de a învinge moartea în sensul interpretat și acuzat de Dastur, ci de a oferi o înțelegere a morții, de a îi găsi un loc într-un *Weltanschauung*. Așadar, nu într-un sistem explicativ care să diminueze iminența morții sau care să reducă omul la dimensiunea sa biologică, ci într-un întreg al înțelegerii lumii. Faptul-de-a-exista moartea în sens autentic nu presupune în mod imediat o anumită credință despre moarte, ci presupune o stare-de-deschidere, numită de Heidegger *Angst*. Așadar, ceea ce Dastur judecă în istoria filosofiei nu este raportul, de altfel inaccesibil, al omului Platon cu moartea, ci locul pe care moartea îl avea în *Weltanschauung*-ul lui Platon, mai precis în metafizica sa. Judecata lui Dastur este o judecată metafizică. Ea se întemeiază, în tradiție fenomenologică, pe faptul că moartea reprezintă sfârșitul lumii *Dasein*-ului, deci al orizontului în care ființa se deschide, astfel încât faptul-de-a-muri demonstrează că „neființa este”. Totuși, Heidegger a dovedit prudență în relația dintre metafizică și dimensiunea existențială a ipseității, o dimensiune unde e posibilă autenticitatea.

Dincolo de criticile aduse filosofiei și dincolo de anumite cazuri ce erau demne de a fi luate în considerare (Seneca, Marcus Aurelius), Françoise Dastur amintește că pentru Platon

filosofia însemna „a învăța să mori” (deși în sensul desprinderii sufletului de trup) și, pe de altă parte, afirmă că „discursul filosofic asupra morții e un discurs despre faptul-de-a-fi-muritor-ca-atare” (p. 35). După Dastur, moartea ca obiect al discursului filosofic se referă la moartea proprie, la o moarte-a-mea. „Filosofia în întregul ei este o tentativă de a se deschide în mod autentic către această posibilitate extremă care este moartea, adăstând cu gândul în preajma ei.” (p. 81) Așadar, dacă discursul filosofic este un discurs despre faptul-de-a-fi-muritor ca atare, cum mai putem susține că același discurs obnubilează specificul morții? Oare judecata ce atribuie metafizicii încercarea de a găsi un remediu asupra morții nu e una fără temeii? Ar fi fost preferabil ca filosofii să se fi temut de moarte, tocmai pentru a dovedi că o percep ca moarte proprie? Dar tocmai frica e departe de a fi un mod autentic al omului de a se raporta la moarte. Iar dacă am judeca așa-numiții „metafizicieni” după criteriile pe care Dastur (pe urmele lui Heidegger) le consideră a fi condițiile unei raportări autentice la moarte, care ar fi verdictul? Și de ce să ne așteptăm la o percepție filosofică a morții mai adecvată decât idealismul filosofiei anterioare, atâta vreme cât soluția propusă de cartea de față este aceea a râsului?

Dastur se înscrie în tradiția heideggeriană care consideră a fi mai proprie ființei umane expresia „sum moribundus” decât „cogito sum”. Iar acest fapt-de-a-fi-muritor nu se deschide ulterior *Dasein*-ului ca un simplu fenomen, unul căruia i-ar lipsi pe deplin caracterul dezirabil, ci abia acest fapt-de-a-fi-muritor face posibilă existența umană. În ciuda modului în care e percepută în cotidianitate, unde e înfruntată în modul „fugii”, moartea nu e o

limită exterioară vieții umane, nici un fenomen conștientizat odată cu decesul celuilalt, ci faptul-de-a-fi-muritor este determinația originară a *Dasein*-ului, această existență sub regatul finitudinii. Existența umană nu e privită, așa cum Sartre o face, ca o sumă de evenimente, ci ca un întreg (*holon*) făcut posibil de fenomenul morții. În acest sens, omul poate ajunge la împlinire și poate, așa cum au spus-o atâția gânditori, să devină ceea ce este. „Ființa nu este deci nimic altceva decât darul pe care ni-l face moartea în atot-puternicia sa” (p. 110). În ciuda aparenței, această afirmație a lui Dastur nu își propune să definească sau să lumineze sensul ființei, tema principalei lucrări a lui Heidegger. Afirmația are funcția de sublinia că, pentru *Dasein*, faptul-de-a-fi-muritor face posibilă deschiderea ființei „aici”. Iar această caracteristică de a fi muritor este, pentru Dastur, una specifică ființei umane, alături de limbaj, gândire și răs.

Lucrarea *Moartea. Eseu despre finitudine* conține și anumite puncte de ruptură față de filosofia lui Martin Heidegger. Când Dastur scrie că „fuga dinaintea morții este chiar necesară menținerii sale în existență” (p. 76), autoarea postulează imposibilitatea de a trăi autentic în mod consecvent, de a rămâne în angoasă, credință pe care o repetă pe parcursul cărții, identificând aceeași atitudine la Aristotel, dar și în mitul peșterii al lui Platon, unde cel eliberat e obligat de însăși condiția sa umană să se reîntoarcă în peșteră, aflată sub dominația lui *doxa*. În ciuda dificultății pe care o întrevede, Heidegger elaborează posibilitatea unei existențe autentice, care să se manifeste consecvent în viața concretă a omului, sub forma unei stări de hotărâre premergătoare morții¹.

Ce anume o determină pe Dastur să susțină că prin răs omul întreține, „în mod paradoxal”, raportul cel mai autentic cu moartea? Ceea ce apropie răsul de angoasă este caracterul său incontrollabil, faptul că presupune o „eliberare de apăsările și de înrobirile cotidieneității” și rolul său de a ne aminti de inocența devenirii. Dastur citează din Bataille, care vedea în răs „punctul de ruptură, de deplină abandonare, anticiparea morții”. Ceea ce s-ar putea imputa acestei simetrii între răs și angoasă, dincolo de caracterul de emoție sau de fenomen psihic al uneia (respectiv emoției), și existențialul la care trimite angoasa, anume starea-de-deschidere, nu există o interdependență care să poate fi justificată, sau vreo cauzalitate, reciprocitate evidentă, cu toate că Dastur privește angoasa ca fiind veselă. Ce s-ar putea imputa acestei asocieri între angoasă și răs? În primul rând, există o distincție între caracterul de fenomen psihic al răsului și acela de existențial al angoasei. Pentru Heidegger, angoasa nu este o emoție psihică, ci un mod al *Dasein*-ului de a se deschide lumii. Prin urmare, în cartea lui Dastur nu găsim o justificare a conexiunii între emoția răsului și situarea afectivă a angoasei. Iar dacă răsul ar putea fi considerat o dispoziție afectivă, și nu doar un act emotiv ce urmează celei a angoasei, cum s-ar putea argumenta o astfel de înlănțuire? În întreaga istorie a filosofiei putem întâlni un element eliberator al conștientizării finitudinii, în sensul unei „detașări”, al unei deschideri spre ludic, însă acest fapt nu a însemnat apelul la „răs”. La Heidegger, fenomenul angoasei presupune un fel de disconfort deplin, în vreme ce răsul nu prezintă această caracteristică.

Pentru Dastur, nu există un rost al existenței, iar a găsi un rost al acesteia nu

¹ Martin Heidegger, *Ființă și timp*, Editura Humanitas, București, 2003, p. 411.

poate însemna decât a te iluziona. Existența este gratuită, și tocmai această gratuitate a ei provoacă râsul. Dezvăluirea morții deschide tocmai „gratuitatea existenței”. Așa cum ultima frază a cărții o spune, jocul cosmic ilustrează iresponsabilitatea și amoralitatea, iar oriunde se încearcă vreo ispășire, oriunde domnia finitudinii nu e recunoscută, moartea este uitată. Prin urmare, a nu uita moartea înseamnă a recunoaște domnia finitudinii, ca lipsă a rostului, ca amoralitate și iresponsabilitate. Oare ce putem înțelege din aceasta decât perpetuarea unui glas postmodern? Obținerea unui soi de mântuire ca urmare a absenței oricărui judecător. Nietzsche a sperat că omul – supraomul – își va deveni sieși propriul judecător și va avea totuși de ispășit o lege proprie, un reper interior. „Nu este, așadar, vorba în nici un fel de a «râde de moarte», ci din contră de a găsi în și prin râs un just raport cu ceea ce ne înspăimântă în

moarte” (p. 10). Dar oare nu tocmai acest râs înlănțește moartea? Oare nu tocmai el face ca *aletheia* să fie uitată, ca sensul ființei să nu mai fie căutat? Aceasta este o ruptură decisivă între Dastur și Heidegger. Iar cei care fie au fost speriați de gândul propriului lor fapt-de-a-muri, fie au fost uimiți de acest miracol al existenței, cei care au încercat să înțeleagă acest fenomen al morții, cât și, odată cu el, acest fapt-de-a-fi, cei care fie au îmbrățișat absurdul, fie au visat la Olimp, aceia, asemeni unui Parmenide, Platon, Nietzsche, Kierkegaard, Camus, Heidegger, au păstrat o oarecare solemnitate în fața acestor mari gânduri. Faptul că Heraclit a constatat cândva că „Aion [durata vieții fiecăruia] este un copil care se joacă, mutând mereu pietrele de joc” naște mai degrabă tristețea absurdului și tragedia neputinței decât puterea de a râde.